

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Sjaak Koenis

Het verlangen naar cultuur

Uitgeverij Van Gennep | 2008 | 296 pp. | € 22,50 | ISBN 9789055159062

Academisch boek dat om confrontatie met christendemocratische beginselen vraagt

door *Arie Oostlander*

Oud-directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en oud-lid Europees Parlement.

Enkele jaren geleden verscheen op CDA-affiches in een klein hoekje de Nederlandse driekleur. Dit drukte iets uit van een nostalgie naar nationale geborgenheid, warme oude vaderlandse symbolen, wastobbe en groene zeep. Over dat soort cultuur gaat het boek van Sjaak Koenis. Ten overvloede prijkt er een trots VOC-schip op het kaft. Ja, dat waren nog eens tijden!

De ondertitel van het boek is: 'Nederland en het einde van het geloof in een moderne politiek'. 'Moderne politiek' staat voor de kille, kleurloze verzakelijking en technocratie die ooit zo braaf door de predikanten van de doorbraak werd gepropageerd, en die haar hedendaagse bekroning vindt in de cleane, gestandaardiseerde wereld van doctorandus Dorknoper.

* * *

Koenis neemt de begrippen cultuur en modern als tegenstellingen. Modern staat voor

de filosofie van de autonome mens die geen regels van buiten af, laat staan van boven, accepteert. Het individu dat geen gemeenschap zoekt, noch een gemeenschappelijke ethiek of moraal. Die leeft bij de stelling 'een mens is pas mens als ie geen mens meer nodig heeft' (zoals een scholier het concept van het autonome individu eens typeerde).

Wie naar cultuur verlangt, zoekt juist wél gemeenschap en een gemeenschap stichtende moraal. Die zoekt naar wat ons met elkaar verbindt, waarden, identiteit. Daar hoort een inrichting van de samenleving bij die ruimte biedt aan zingeving, inspiratie, pluralisme.

* * *

Het is best een gecompliceerd en naar mijn mening wat overladen boek dat in een jargon geschreven is dat niet iedereen zal liggen. Maar er is een aantal aardige boodschappen in te vinden. De ondertitel stelt dat het geloof in een moderne politiek, zoals Koenis die definieert, op zijn eind loopt en dat dat gevolgen heeft voor Nederland. Zo'n twintig jaar geleden heb ik in CDV al eens een 'In memoriam voor de individualisering' geschreven. Dat is niet zo bijzonder omdat

onze filosofie al vanouds niet van kale individuen uitgaat, maar van de, van meet aan met sociale en ethische aspecten toegeruste en in relatie levende persoon. Het modernisme is bovendien uitgesproken secularistisch. Bijzonder is wel dat de periode van paars beleid het ongelijk van het autonomistisch individualisme als het ware zelf uit het ongerijmde heeft bewezen. De paarse moderneren zouden eens korte metten maken met de waarden,

*We weten nu dat de
secularisatiehypothese
de status van dogma der
moderneren nooit zal verdienen*

en zeker met dat moralisme van christelijk georiënteerde politiek. De ook niet zo moralistische Fortuyn zag op het eind van paars echter géén moderne zegeningen, maar slechts puinhopen. Voor en na hem zijn er al velen die, al of niet tandenknarsend, de terugkeer van de religie in het openbare leven hebben moeten constateren.

We weten nu dat de secularisatiehypothese ('vooruitgang impliceert geloofsafval') de status van dogma der moderneren nooit zal verdienen. In Nederland heeft men erg lang geloof gehecht aan de secularisatiehypothese, zowel in niet-kerkelijke als kerkelijke kring. Dat is nog bijna dagelijks aan het algemene spraakgebruik te merken. Bijna overal elders in deze wereld is godsdienst nooit weg geweest en neemt het belang van religie toe. Dat er een wijd verbreid proces van maatschappelijke desintegratie plaats vindt, kan ieder zien. Maar meestal wordt niet opgemerkt dat het door Koenis modern genoemde verlies aan verbondenheid met kerk, partij en vakbond niet alleen voor religieuze verbanden gold, maar ook voor seculiere. Daar slaat de afvalligheid mogelijk nog

harder toe. Al in de jaren tachtig kwam de Wiardi Beckman Stichting van de PvdA met titels als 'De ontkerkelijkking van de PvdA', 'Socialisme op sterk water'. Een hyperseculiere beweging als die van D66 had de ongebondenheid zelfs als wezenskenmerk, wat aan het beperkte ledenbestand te zien is. Bij maatschappelijke organisaties is dit ook aan de orde. Een grappig voorbeeld verstrekte een ouderpaar dat zich erover beklaagde dat het de kinderen zondags niet meer mee kon krijgen naar het nudistenkamp. Hebben deze voorbeelden met vooruitgang te maken?

Koenis meent dat ook het CDA zijn ankers en onderlinge verbondenheid kwijt was. Inderdaad heeft dat gedreigd, maar we hebben elkaar destijds weten te overtuigen van de betekenis van de christendemocratische tradities. De sociale leer van de rooms-katholieke kerk bleek niet verouderd; het Rijnlandse model was springlevend, zozeer zelfs dat ook anderen zich ermee identificeerden. De christelijke wijsbegeerte, zoals onder meer onderwezen aan de VU, en andere christelijk geïnspireerde input, bleek van waarde bij de beantwoording van nieuwe vragen. Zo kwamen wij weer aan ons 'grote verhaal', waar de anderen met lege handen achterbleven. We kregen weer een nieuw Program van Uitgangspunten. Minder dogmatisch bedoeld dan vroeger, maar wel herkenbaar als een stap verder in de christendemocratische traditie. Zo is in principe het sturend vermogen van de christendemocratie bevestigd. Het moderne proces van geestelijke en ideologische vervlakking zoals Koenis dat ziet, bleek een feit, maar nog het meest in niet-godsdienstige kringen. Hun 'grote verhalen' zijn inderdaad aan hun eind. Het pijnlijkst beseft men dat in PvdA-kringen. Koenis schrijft terecht dat er steeds minder arbeiders zijn, dat de ideologische veren zijn afgeschud en dat de oogmerken vervagen.

‘Waartoe is de PvdA nog in de politiek’. Paars toonde aan hoezeer de sociaaldemocratie en het liberalisme, conform de moderniseringsthese, al zijn geconvergeerd tot één vlak verhaal.

* * *

Koenis ziet wel dat aan de rationele vervlakking die hij signaleert, grenzen moeten worden gesteld. En die zijn te vinden in religie. Die zorgt voor samenhang in een maatschappij, zo spreekt hij Durkheim na. Besef van transcendentie (een betrouwbare God) maakt de schepping toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek; het monothéisme leidt tot systematisering van ethische regels (‘inclusief denken’); en het calvinistische ethos maakt het kapitalisme mogelijk (Berger). Koenis zou ook naar het strenge monothéisme van de islam kunnen verwijzen. Daarmee wilde Mohammed de maatschappelijke chaos van het heidense polythéisme van zijn tijd uitroeien. Boeiend om nog eens te beseffen hoezeer godsdienst structureel onmisbaar is in een samenleving en in de politiek.

In Nederland heeft de godsdienst in politiek en samenleving een bijzondere institutionele vorm gekregen: de verzuiling. Koenis ziet daar terecht de tegenvoeter van het modernisme in. In de verzuiling werd niet naar convergentie van overtuigingen in de richting van een rationele, verzakelijkte eenheidsopvatting gewerkt (‘Bij de AVRO zit je goed’). De meestal negatief bedoelde term verzuiling slaat mijns inziens overigens op verstarring van iets wat oorspronkelijk een vorm van maatschappelijk initiatief is, geleid door godsdienstig of levensbeschouwelijk geïnspireerde verenigingen. Toen die aan religieuze diepgang en gedrevenheid verloren, werden de betreffende instituties min of meer zelfgenoegzame, de achterban bedienende machtsbolwerken. Dat was op zich een vorm van secularisatie.

Koenis wijst op iets soortgelijks. Hij stelt dat secularisatie niet het gevolg is van verwerping van geloofsinhouden, maar van verschuivingen in de sociale plaats van de religie, scheiding van religie en maatschappij. Je zou kunnen zeggen van ontzuiling. De vervlakking waarin dat resulteert, roept de behoefte op aan mogelijkheden om je in de maatschappij te verankeren, ergens bij te horen, je met iets te identificeren; het verlangen naar cultuur, iets om voor te gaan. Door die verschuiving zijn we dat kwijtgeraakt.

Het lijkt wel alsof Koenis de herinnering wil oproepen aan figuren zoals Abraham Kuyper. ‘Die hadden iets’. Kuyper richtte zich uitdrukkelijk op kerstening van de Nederlandse cultuur. Het ging hem niet direct om het winnen van zielen, maar om instituties als een partij of een universiteit. Hij riep alvast de antirevolutionaire richting uit tot vertegenwoordiger van ‘de (*de, niet een*) grondtoon van ons volkskarakter’. Dat was stellig geen sociologische vaststelling maar een klarenstoot, niet gericht op een achterban of op een zuil, maar op de Nederlandse cultuur in volle breedte.

Dat is het aardige van het Nederlandse culturalisme: we zijn een volk van louter minderheden, die het van elkaar waarderen dat iedere minderheid zich met een eigen visie op de maatschappij vereenzelvt en van daaruit een dienst aan het algemeen welzijn levert. Een pluraliteit aan culturele profielen waarbij burgers zich thuis voelen en waardoor ze in actie komen. De diverse bevolkingsdelen hebben het recht op hun eigen identificatie met ons land; iedere groep zijn eigen canon. Het is prima als we werken aan een gemeenschappelijke basis voor onderling debat, dat bindt ons als Nederlanders. Maar daarnaast hebben we nog een reeks van andere identificaties door de groepen waartoe we behoren. Dat dempt de neiging tot nationalisme, zegt Koenis. Het

zou geen recht doen aan de werkelijkheid als de katholieke visie op de Tachtigjarige Oorlog gelijk zou zijn aan de protestantse of de liberale. Voor zover deze canons verschillen inhouden in politieke visies op het te dienen algemeen welzijn, is het goed om ze politiek te erkennen. Op de historische ervaring van overlappend politiek inzicht berust de fusie van het CDA.

Iets anders wordt het als groepen het dienen van het belang van de eigen achterban als hoofdtaak zien en niet het algemeen belang. Dan vertroebelt de politiek, het kan zelfs gevaarlijk worden zoals de ervaring in Bosnië en Herzegovina leert. Zeker als CDA-er voel je je dan verplicht om het 'confessionele', maar in feite etnische en clangebonden karakter van partijen te bestrijden.

* * *

Koenis ziet in dat een ontwikkeling naar een homogener Nederland de identificatie van de burger niet bevordert. Gegeven de verscheidenheid kunnen we ons eerder verheugen in het feit dat er bij ons alleen minderheden zijn. Minister Brinkman zei eens: 'Het karakteristieke van de Nederlandse cultuur is het brede internationale aanbod.' Door dat cultureel pluralisme kan er bij ons zoveel en daar zijn we trots op.

Vanuit Nederlands gezichtspunt is het verre van onvermijdelijk dat culturen met elkaar op de vuist gaan, zoals Huntington en Ad Verbrugge menen. Het gevaar van hun stellingen is dat allerlei geweld quasi wetenschappelijk wordt gerechtvaardigd. Prilic, de zogenaamde minister-president van het illegale republiekje Herzeg-Bosna (nu in de gevangenis in Den Haag) bezondigde zich daaraan. Hij kon zelfs na de wrede oorlog in Bosnië enthousiast praten over het culturele rendement van de etnische zuivering. Bij de beoordeling van werken als die van Huntington moet je je steeds afvragen: voor welke wandaden fungeren ze als excuus of

justificatie? Koenis citeert met instemming Ignatieff die waarschuwt: 'Nationalisme schept gemeenschappen van angst.' Dit geldt ook voor Nederland. Het CDA kan weten dat 'inclusief denken' en 'wat gij wilt dat u geschiedt doe dat ook een ander' het nationalisme moeten overstijgen.

* * *

Nederland staat voor de opdracht nieuwe minderheden met eigen cultuur te integreren. Zij verschillen ten dele van migranten in voorbije eeuwen die bewust op onze relatieve godsdienstvrijheid afkwamen. Nu zijn er velen die bepaald niet op onze cultuur afkomen. Kunnen zij een plaats vinden? Vanuit christendemocratische traditie zijn zij (o.a. vanuit het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA) gewezen op het grondwettelijk recht om eigen scholen te stichten, op ruimte in de media. Hier blijkt Koenis grenzen te stellen die door zijn politieke doelstellingen worden bepaald. Als vanwege de spreiding van nieuwe burgers in bepaalde stadsdelen zwarte scholen ontstaan, wil hij artikel 23 van de Grondwet gaan herzien. Als socioloog zou hij moeten weten dat artikel 23 hiermee weinig heeft te maken. Hij zal toch geen ongelijke behandeling voor de Grondwet willen? Alleen vrijheden voor de openbare school, zonder 'verhaal'?

De zorg voor de samenhang van de Nederlandse samenleving is begrijpelijk. Er moet immers een gemeenschappelijk platform blijven waarop we elkaar als Nederlanders erkennen. Iedere levensbeschouwelijke stroming zal zijn eigen canon van waarden hebben. Daarmee hebben we altijd goed kunnen leven. Er zijn grenzen die voor ieder gelden en die we samen hebben geformuleerd. Die worden in politieke zin voor burgers aangegeven in de Grondwet. Instemming daarmee mag worden geëist van iedereen die de ambitie heeft Nederlander te worden. Daarin komen pluralisme, toleran-

tie, respect voor de menselijke waardigheid, gelijkheid voor de wet en maatschappelijke vrijheden op een evenwichtige wijze aan de orde. Ze geeft aan hoe we in ons land met elkaar omgaan. Nederland heeft een lange traditie van verdediging van de rechtsstaat en de internationale rechtsorde. Dat hoort

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

*Bij Koenis wordt de keuze
tussen principes en politieke
visies geneutraliseerd tot
kwesties van smaak*

allemaal tot onze gedeelde politieke cultuur. Het is terecht dat Koenis niet verder wil gaan dan dat (op de ontsparing bij artikel 23 na). Hij bestrijdt daarmee Ad Verbrugge die dat juridische kader maar oppervlakkig vindt en verder wil gaan: delen in de zelfde religie of levensgevoel, bezieling, geworteldheid, doorvoeling. 'Voor Verbrugge die... gelooft dat alleen in oorlog cultuur haar ware aard toont (pag 237), is Europa van een verpletterende leegheid en saaiheid.' Een gevaarlijke reden om tegen Europa te zijn. Tevens een gevaarlijk standpunt ten opzichte van de verhoudingen in minderhedenland. Zo horen de 'zwarten' er nooit bij.

* * *

Koenis is niet altijd duidelijk over zijn eigen positie: een derde weg, ergens tussen de modernisten en de culturalisten in? Bij lezing valt op hoezeer een academische benadering

verschilt van die van de christendemocratische politiek. Dit brengt op zich al verschil van inzicht mee. Twee voorbeelden. Koenis praat liever over stijlen dan over principes en maatschappijbeelden die aan de politiek ten grondslag liggen. Marktgeoriënteerd beleid tegenover sociaaldemocratische oriëntatie op de overheid wordt bij hem de bedrijfskundige tegenover de bestuurskundige stijl. Zo onderscheidt hij nog een reeks stijlen die in ganzenmars op het politieke toneel verschijnen (onder andere de gemeenschapsstijl die hij het CDA toeschrijft). Hierdoor wordt de keuze tussen principes en politieke visies geneutraliseerd tot kwesties van smaak. Dat klinkt prettig waarde vrij voor een universitair instituut. Een tweede punt is de visie op religie als een aparte sector. Als in de theologische exegese de nadruk gaat vallen op de betekenis en de zin van Bijbelverhalen in plaats van op de veronderstelde feitelijkheid, dan ziet hij dat als een concessie aan de moderniteit. De Bijbel zit echter vol van vermaningen om de rituelen hun vervulling te laten vinden in het gewenste sociale en op rechtvaardigheid gerichte gedrag (bijvoorbeeld in Amos 5:21). Die twee zijn dus religieus vervlochten. De visie op het recht heeft een religieuze inbedding. Daarover is met Koenis vast een goed gesprek mogelijk. Want boeiend blijft hoezeer hij afstand neemt van de verzakelijking in de politiek en hoe hij de religie ziet. Confrontatie met christendemocratische literatuur zou de dialoog aanzienlijk kunnen verrijken.

B
O
E
K
E
N